

ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΜΗΧΑΝΙΣΜΩΝ ΠΡΟΣ ΤΗ

ΕΡΕΥΝΑ - ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:
ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΜΠΡΕΓΙΑΝΝΗ
Ιστορικός

το παράδειγμα της χρηματιστηριακής αγοράς

Οι απαρχές της διαπραγμάτευσης χρηματιστηριακών αξιών (φυσικά στην πρωτογενή μορφή τους) ανιχνεύονται στο λονδρέζικο City, του 17ου αιώνα: οι πρώτες μετοχικές εταιρείες εντοπίζονται στην Αγγλία, με χαρακτηριστικό αφηρητικό παράδειγμα την Εταιρεία των Ανατολικών Ινδιών. Στα τέλη του αιώνα οι εταιρείες με διαπραγματεύσιμους τίτλους ανέρχονται σε 140, ενώ ήδη το 1697 η αγγλική κυβέρνηση παρεμβαίνει με νομοθετική πράξη στο έως τότε αυτορρυθμιζόμενο σύστημα του Stock Exchange: η κοινοβουλευτική έρευνα έκρινε ότι ο αρχικός στόχος του χρηματιστηρίου είχε ήδη διαβρωθεί από την ανεξέλεγκτη δραστηριότητα των μεσιτών εις βάρος των αφελών επενδυτών της εποχής⁽¹⁾. Τα κερδοσκοπικά φαινόμενα θα ενταθούν στην αγγλική χρηματιστηριακή αγορά κατά το 18ο αιώνα, με αποκορύφωμα την πρώτη σοβαρή κρίση του 1720, που είχε ως άξονα τη μετοχή της Εταιρείας των Θαλασσών του Νότου. Με ονομαστική αξία τις 128 λίρες ανά μετοχή, η τιμή της ανήλθε σε 1.050 λίρες τον Ιούνιο του 1720, αλλά το Δεκέμβριο του ίδιου έτους καθιλώθηκε στις 124 λίρες. Επρόκειτο για ένα πραγματικό σκάνδαλο, στο οποίο ήταν αναμειγμένα μέλη της αγγλικής κυβέρνησης και το οποίο είχε αρνητικό αντίκτυπο στις εργασίες του City καθ' όλη τη διάρκεια του 18ου αιώνα⁽²⁾.

Η παραπάνω παράθεση γεγονότων δεν έχει, στο πλαίσιο του παρόντος κειμένου, παρά υπαινικτικό χαρακτήρα: ο θεσμός του χρηματιστηρίου οπωσδήποτε δεν αποτελεί καινοφανές στοιχείο της σύγχρονης οικονομικής και

κοινωνικής ζωής, καθώς *sui generis* συνδέεται με την ανάπτυξη των καπιταλιστικών οικονομικών μηχανισμών. Αν και η συγγενική ανάπτυξη των τραπεζικών εργασιών κατά το απώτερο ευρωπαϊκό παρελθόν έχει γίνει ήδη αντικείμενο αναλυτικών μελετών⁽³⁾, εκλείπει μια συνολική και συγκριτική οπτική επί του πρώιμου “χρηματιστηριακού” κλάδου των δυτικοευρωπαϊκών οικονομιών. Αλλά και όσον αφορά περισσότερο πρόσφατες εποχές, δεν είναι σπάνιες οι περιπτώσεις όπου η επιμέρους ιστορία των ανά τον κόσμο χρηματιστηρίων παρεισφύει ως δευτερεύον τμήμα σε γενικότερες –οικονομικού ή ιστορικού τύπου– μελέτες. Ωστόσο, η ανάλυση της διαχρονικής συμπεριφοράς του κάθε οικονομικού οργανισμού είναι εκείνη που καθιστά δυνατή την προβολή προς το μέλλον, μέσω της καταγραφής της δυναμικής αλλά και του εντοπισμού των αδυναμιών. Πολύ μακριά από ένα τέτοιο στόχο, επιχειρείται εδώ μια πρώτη καταγραφή σχέσεων, αναφορικά με τη διαχρονικότητα των χρηματιστηριακών αγορών και τη συνεισφορά τους στην εμπέδωση εθνικών οικονομικών στρατηγικών. Ας πάρουμε όμως τα πράγματα από την αρχή.

1 έλληνες της διασποράς στα ευρωπαϊκά χρηματιστήρια

Η οικονομική δραστηριότητα του υπό την οθωμανική κυριαρχία ελληνισμού ξεδιπλώνεται, ακολουθώντας τους μηχανισμούς της ευρωπαϊκής οικονομίας: κατά συνέπεια, η πορεία προς τη συγκρότηση εθνικής οικονομίας ιχνηλατείται και μέσα από την εξοικίωση των μελών της Διασποράς με την άνθιση των νέων δομών, καθώς το ατομικό μεταλλάσσεται σε συλλογικό, και *vice versa*.

*Αε’ – “αί τιμαὸς τῶν πραγμάτων ἀνεβαίνουν καὶ κατεβαίνουν
ὄν στέκουν ποτὲ εἰς μίαν στάσιν” **

Κατά το 18ο αιώνα, το Λονδίνο δεν έχει ακόμη εξελιχθεί σε οικονομική μητρόπολη, μιας και την πρωτοκαθεδρία στη χρηματιστηριακή αγορά κατέχει η ολλανδική πρωτεύουσα, το Χρηματιστήριο της οποίας διακρίνεται από έντονα μεταπρατικό χαρακτήρα. Η εμπορική διάσταση της ολλανδικής οικονομίας προσελκύει Έλληνες προαματευτές, κυρίως από τη Χίο, τη Σμύρνη και τη Ζαγορά της Ηπείρου. Η ελληνική παροικία του Αμστερνταμ, κατά το 18ο αι-

ΙΣΤΟΡΙΑ • ΤΡΑΠΕΖΕΣ

Αδαμάντιος Κοραΐς

ώνα, λειτουργεί ως μεταπρατική μονάδα, εισάγοντας πρώτες ύλες (το βαμβάκι κυρίως είναι απαραίτητο στην ολλανδική υφαντουργία) και εξάγοντας αποικιακά προϊόντα. Μέλος της εμπορικής παροικίας του Αμστερνταμ θα αποτελέσει για κάποια χρόνια (από το 1771 έως το 1777) και ο Αδαμάντιος Κοραΐς, η πρώτη επαφή του οποίου με την ευρωπαϊκή δύση συντελείται με αφορμή το εμπόριο: μετέχοντας σε συντροφία της Σμύρνης, στέλνεται στην ολλανδική πρωτεύουσα, ως αντιπρόσωπός της. Η εμπορική εργασία εμπεριέχει και τη διαπραγμάτευση της τιμής των εμπορευμάτων στο Χρηματιστήριο, τη Μπούρσα κατά την έκφραση των Ελλήνων εμπόρων της εποχής: “... καδ εναι ™ μπούρσα κάθε μέρα τε μεσημέρι γεμάτη άπε 4 ≤ως 5 χιλιάδες καδ βοΐζει ἱμιλώντας ... καδ κάθε κολόνα γράφει τδ πουλοῦνε καδ τδ αγοράζον άκεῶ ... Οι Ρωμαῶοι στέκουν στε Νο 10 τῒς κολόννας ...”⁽⁴⁾.

Τα βήματα του Κοραΐ οδηγούν, λοιπόν, το μετέπειτα σοφό φιλόλογο, στο Ναό του Κερδώου Ερμή. Φαίνεται, μάλιστα, πως η καθημερινή παρουσία στη μεσημεριανή “συνεδρίαση” του Χρηματιστηρίου ήταν έντονα συνυφασμένη με την κοινωνική υπόσταση του εμπόρου, καθώς ο Κοραΐς, ενώ στην αρχή παρουσιάζεται ταπεινά ενδεδυμένος, σταδιακά υιοθετεί την πολυτελή ενδυμασία, αφορμή άλλωστε για επιπρόσθετες κατηγορίες από τον παραγιό του Σταμάτη Πέτρου. Είναι ενδεικτικός ο τρόπος που το συγκεκριμένο οικονομικό φαινόμενο καταγράφει τη βαθμιαία ενσωμάτωση του ανατολίτη εμπόρου στη ζωή της ολλανδικής πρωτεύουσας. Παράλληλα, ο εμπορικός περίπλους του Κοραΐ υποδεικνύει ότι το πέρασμα από το οικονομικό πεδίο συνιστά μια μορφή προσέγγισης νεωτερικών συμπεριφορών. Πράγματι, δεν αργεί να απαγκιστρωθεί από το παραδοσιακό πρότυπο του Έλληνα εμπόρου, επιχειρώντας να απαλλαγεί από τις δαπανηρές μεσιτίες των μεταπωλητών και ιδρύοντας ιδόκτητη βιοτεχνική μονάδα τσόχινων υφασμάτων⁽⁵⁾. Οι νεωτερικές αυτές στρατηγικές εγγράφονται στον ευρωπαϊκό οικονομικό ορθολογισμό και καταγράφουν τη ριζική απομάκρυνση από το εθιμικό τυπικό του ανατολίτη εμπόρου⁽⁶⁾. Η ρήξη του Κοραΐ με τα υπόλοιπα μέλη της εταιρείας είναι αναπόφευκτη, οδηγώντας στην αναίρεση της κανονικής ανταπόκρισης ανάμεσα στη σμυρνιώτικη βάση και το παρόρημα του Αμστερ-

Η “μπούρσα” του Αμστερνταμ εν λειτουργία. (Σταμάτη Πέτρου, Γράμματα από το Αμστερνταμ - Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη).

νταμ, με τελικό αποτέλεσμα την υπερχρέωση του τελευταίου. Παρά την ανεπιτυχή της κατάληξη, η επιχειρηματική πρακτική του Κοραή υποδηλώνει την προσέγγιση ορθολογικών οικονομικών προτύπων. Καθώς ο πλούτος αποτελεί κάθε άλλο παρά απαξία για τον εκκολαπτόμενο διανοούμενο, η σταδιακή προσέγγιση της έννοιας της προόδου συντελείται ακριβώς μέσω του οικονομικού. Δεν είναι άσχετη με τις παραπάνω παρατηρήσεις, η ύστερη έγνοια του Κοραή για διάδοση των κλασικών θεωριών της πολιτικής οικονομίας στην Ελλάδα, καθώς πιστεύει ότι η οικονομική επιστήμη θα συνεισφέρει στην πρόοδο του έθνους⁽⁷⁾.

B. “... φρόντισε ν’ ανοίξῃς πόρταν πλουσίου τινος Ἰεβραίου δια να κάμνῃς ἀργασίας χρηματιστικὰς μαζί του καὶ ὄφεις τοῖς Ἕλληνας να παραδέχωνται μὴ τα δῆθεν ἀμπορικὰ των...”**

Ανδρέας Κ. Συγγρός (1823-1899)

Με την αυγή του 19ου αιώνα και την ενηλικίωση της βιομηχανικής επανάστασης, ο διαμεσολαβητικός ρόλος των ελληνικών κοινοτήτων της διασποράς, όσον αφορά το μεταπρατικό εμπόριο, συρρικνώνεται. Εάν κατά τον προηγούμενο αιώνα, ο μηχανισμός που φέρει σε επαφή τους Έλληνες εμπορευόμενους με την ευρωπαϊκή οικονομία ωθείται από την παραδοσιακή πρόσληψη της οικονομικής δραστηριότητας, ο 19ος θα σημάνει την ένταξη των επιχειρηματιών της διασποράς –τουλάχιστον ορισμένων εξ αυτών– στις δομές μιας νέας οικονομίας, όπου πρωτοστατούν οι χρηματιστηριακού τύπου εργασίες. Το City έχει πλέον παγιώσει τη θέση του ως οικονομική μητρόπολη της Ευρώπης⁽⁸⁾, αναδεικνύεται δε, σε διεθνές χρηματιστηριακό κέντρο όπου η διαπραγμάτευση κρατικών χρεωγράφων έχει πλέον αναπτυχθεί σε οργανωμένη, μολονότι κλειστή και προσανατολισμένη στον τραπεζικό τομέα, αγορά⁽⁹⁾. Η οικονομική και δημογραφική επέκταση του Λονδίνου, σε βάρος των υπολοίπων αγγλικών πόλεων, υπαγορεύει τελικά το σχηματισμό της εθνικής αγοράς, με άξονα τη βρετανική πρωτεύουσα⁽¹⁰⁾. Υπό αυτό το πρίσμα, η συγκρότηση της εθνικής οικονομίας συμβάδισε με την οικονομική και τεχνολογική πρόοδο, διεύρυνε δηλαδή παρά συρρικνώσε την κλίμακα πάνω στην οποία λειτουργήσαν οι ανθρώπινες κοινωνίες⁽¹¹⁾. Σ’ αυτό τον κόσμο καλούνται να δράσουν –άλλοτε περισσότερο, άλλοτε λιγότερο επιτυχημένα– οι Έλληνες της Διασποράς, σε μια δηλαδή περιβάλλουσα ατμόσφαιρα που σιγά σιγά ανακαλύπτει το φιλελευθερισμό.

Η προσωπική μαρτυρία του Ανδρέα Συγγρού, με την υποκειμενικότητα αλλά και τη ζωντάνια της, κατοπτρίζει την ατομική οπτική, μέσω της οποίας τα

ΙΣΤΟΡΙΑ • ΤΡΑΠΕΖΕΣ

οικονομικά φαινόμενα εσωτερικεύονται και αποκτούν μια βιωματική διάσταση. Ο χιώτης επιχειρηματίας μετέχει ενεργά και επιτυχώς στις οικονομικές πραγματικότητες που τον περιβάλλουν, ενώ η απόφασή του να συγγράψει απομνημονεύματα (να κοινοποιήσει και άρα να τονίσει τα ατομικά του βιώματα) δεν μπορεί να υπάρξει παρά εντός της φιλελεύθερης ιδεολογίας. Σύμφωνα με την παρατήρηση του κ. Σπύρου Ασδραγά, μια από τις συμβολές των απομνημονευμάτων είναι ότι επιτρέπουν να διερευνηθούν και να κατανοηθούν οι υπόγειοι μηχανισμοί της αγοράς, στους οποίους ο “αυτοβιογραφούμενος” εμπλέκεται ως οικονομικού τύπου συντελεστής⁽¹²⁾. Ο Συγγρός, ακολουθώντας τη δυναμική της εποχής του, μας οδηγεί στο Λονδίνο, όπου φθάνει, για πρώτη φορά ως επιχειρηματίας, το 1871. Ο γαλλογερμανικός πόλεμος τον βρίσκει με μεγάλο αριθμό ενεχυριασθέντων τούρκικων χρεωγράφων, των οποίων την εκκαθάριση πρέπει να μεταφέρει (εαν θέλει να αποφύγει την πτώχευση) από το Χρηματιστήριο του Παρισιού, που παρουσίαζε ύφεση λόγω του πολέμου, σ’ εκείνο του Λονδίνου. Παρά την κλειστή οργάνωση της λονδρεζικής χρηματαγοράς και παρά τη δυσχερή οικονομική θέση στην οποία βρίσκεται, δεν θα αντιμετωπίσει πρόβλημα εισαγωγής στον επιχειρηματικό μικρόκοσμο, λόγω των προσωπικών του σχέσεων με τους εκεί εγκατεστημένους Έλληνες χρηματιστές και εμπορευόμενους. Πρώτα-πρώτα γίνεται δεκτός στην εμπορική λέσχη Baltic “*εἶδος ἀμπορικῆς λέσχης συνδυαζούσης τιν κουβέντα μὲ παντός ε δους ἀμπορικῆς, τραπεζικῆς καὶ χρηματιστικῆς ἀργασίας. Ἐκεῖ ὁ μεταβαίνων τις, ..., ἀδύνατο χωρὶς να •πάγ÷η ε ε τε Χρηματιστήριον j ε ε τα ε δικα παζάρια, να ἀκτελέσ÷η πᾶσαν πρᾶξιν δια τ×ν ἀκεῖ ὁ συρρεόντων παντοίων μεσιτ×ν καὶ πρακτόρων καὶ ἀπ’ ἐθέλειᾶς να συνεννοηθ÷ῆ μετα τραπεζιτ×ν καὶ ἀμπόρων περὶ πάσης τους •ποθέσεως*”⁽¹³⁾. Απ’ ό.τι φαίνεται, ο άτυπος χαρακτήρας των χρηματιστηριακών συνεδριάσεων στο Λονδίνο του 17ου και η ημιεπίσημη μορφή τους στις αρχές του 18ου αιώνα⁽¹⁴⁾ συνεχίζει να υφίσταται, παράλληλα με την επίσημη λειτουργία του Χρηματιστηρίου.

Στο Baltic ο ορθολογιστής Συγγρός θα αναρωτηθεί για την ψυχρότητα με την οποία τον αντιμετωπίζουν, κατ’ αρχήν, οι υπόλοιποι Έλληνες επιχειρηματίες: “*ὄμαθον [γράφει για την επιφυλακτική στάση που κράτησε ο Μ. Ζαρίφης απέναντί του, όταν συναντήθηκαν στην αγγλική λέσχη] Ἰτι, Ἰτε ψυχρὸς μὲ •πεδέχτο κατα πρ×τον, τε ὄπρατε φοβούμενος μὲ ἀπιδεῖξ÷η τας •πάρχουσας στενάς σχέσεις τοῦ καταστήματός του μετα τοῦ δικοῦ μου καὶ θεωρηθ×σιν οἱ Ζαρίφηδες συγχρωτιζόμενοι μεθ’ ἡμ×ν τ×ν ε ε κατάστασιν μονφλουζικην. Ἄλλ’ γτο θέλημα Θεοῦ ἂν βραχεῖ ὁ χρόνῳ να θεωρ÷ῆ συμφέρον ἀέτῳ τε κονδούνημα δεξια καὶ ἀριστερα τ×ν σχέσεών μας*”⁽¹⁵⁾. Ωστόσο ο Συγγρός δεν θα αργήσει να υπερνικήσει την οικονομική δυσπραγία, με την ουσιαστική βοήθεια που του προσέφερε η στενή συνεργασία με τον εβραϊκό τραπεζικό οίκο *Bischoffsheim* και *Goldschmith*⁽¹⁶⁾. Ο επιχειρηματίας, με την οξυδέρκεια του *hominis economici*

Το κτίριο της “μπούρσας” του Αμστερνταμ – Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη).

της νέας εποχής, δεν αργεί να αντιληφθεί την ευεργετική επίδραση που έχει η ανάπτυξη των χρηματιστηριακών εργασιών στο σύνολο της οικονομικής δραστηριότητας: “*Εγνώριζον .. τε μεγαλεῶν τῶν ἂν Λονδίνῳ ἀργασίῃν καὶ τῶν ἐκό-*

Ζωή Καραθεοδωρή-Βαλτατζή (1838-1889)

λίαν καὶ τῶν ἐπιλότῃα, μεθ' ὧς τελοῦνται αἱ ἀκεῖ ὀ συναλλαγαί, ἀλλ' ὄλλο τε ἀκούειν καὶ ὄλλο τε βλέπειν καὶ ἄπεισθαι. ... ἀσκέφθῃν, Ἰτι εἰς τοιοῦτον τόπον ἀρκεῖ ὅνα ὄχῃ τις θέλησιν, δύναμιν καὶ εὐθύτητα εἰς τε ἀργάζεσθαι καὶ ἄ πρόοδος εἶναι ζήτημα χρόνου...”⁽¹⁷⁾.

Πράγματι, κατά το 19ο αιώνα το City, λόγω ακριβώς του διεθνούς προσανατολισμού του, έχει προωθήσει την ανάπτυξη των χρηματοοικονομικών τεχνικών, απλοποιώντας και διευκολύνοντας τις συναλλαγές μεγάλης κλίμακας⁽¹⁸⁾.

Η ενσωμάτωση του Συγγρού στο οικονομικό σύστημα της εποχής του, και επομένως η αποδοχή των όρων του οικονομικού ανταγωνισμού, επιβάλλουν την υιοθέτηση μιας κριτικής στάσης απέναντι στις επιχειρηματικές τακτικές των Ελλήνων του Λονδίνου: αφ' ενός, κατακρίνει την εμμονή των εκεί εμπορευομένων στις παλαιότερες εμπορικές μεθόδους, η μεταπρατική λογική των οποίων εναρμονιζόταν με την τότε υπανάπτυξη των συγκοινωνιακών μέσων. Απ' την άλλη πλευρά

δε, παρατηρεί με επικριτική διάθεση το γεγονός ότι τα μικρομεσαία στελέχη της παροικίας κατατρίβονται σε χρηματιστηριακή κερδοσκοπία, με αποτέλεσμα την γρήγορη χρεωκοπία τους. Κατά τη γνώμη του, οι οικονομικές δραστηριότητες αυτού του τύπου, δηλαδή τόσο η εμμονή στο εθιμικό πρότυπο του Έλληνα μεγαλεμπόρου, όσο και η μεσιτεία ή η απροκάλυπτη κερδοσκοπία στο Χρηματιστήριο, βρίσκονται εκτός των συγχρόνων οικονομικών δομών. Με ορθολογικό πνεύμα, αντιπροτείνει άλλες μορφές επένδυσης για τα ελληνικά κεφάλαια της λονδρεζικής παροικίας: θα μπορούσαν, γράφει, να δημιουργήσουν μεσαίες βιομηχανικές μονάδες σε χώρες υπό ανάπτυξη, όπως η Ρωσία ή η Ελλάδα, να ασχοληθούν με τη ναυτιλία κατά το πρότυπο των Εμπειρικών ή να επεκτείνουν τους εμπορικούς τους οίκους, ιδρύοντας παραοτήματα στους τόπους παραγωγής και κατανάλωσης των προϊόντων. Είναι εμφανές ότι ο Συγγρός διαφοροποιεί τις δικές του οικονομικές στρατηγικές από τις παρωχημένες ή και εν πολλοίς παρασιτικές δραστηριότητες της πλειοψηφίας των Ελλήνων του Λονδίνου.

Παρά την προσωποκεντρική οπτική της, η διήγηση του Συγγρού εγγράφεται σ' ένα γενικότερο πλαίσιο, το οποίο κρυσταλλώνει τις επιμέρους συμπεριφορές των μικρότερων πολιτισμικών μορφωμάτων απέναντι στην προελαύνουσα καπιταλιστική οικονομία. Όπως διαφαίνεται και από τις επιλογές του μικρόκοσμου της Διασποράς, η απάντηση στην αναπόφευκτη διεύρυνση του οικονομικού πεδίου είναι είτε η έκφραση συντηρητικής αντίστασης και αμυ-

ντικής αναδίπλωσης μπροστά στο καινούριο, είτε η εναρμόνιση με την εξέλιξη των μηχανισμών και η αποδοχή αλλότριων προτύπων⁽¹⁹⁾. Το γεγονός ότι οι Έλληνες της διασποράς βρέθηκαν εγγύτερα στα ευρωπαϊκά κέντρα των οικονομικών εξελίξεων (και λόγω των συχνών μετακινήσεών τους αλλά και λόγω της αλληλεξάρτησης των οίκων του εξωτερικού με το οθωμανικό κέντρο), συνάδει με τη χωροθέτηση της οικονομικής πρωτεύουσας του ελληνισμού στην Κωνσταντινούπολη, και όχι στην Αθήνα, καθ' όλο τον 19ο αιώνα.

2 Οικονομικοί θεσμοί σε εξέλιξη: οι απαρχές της χρηματιστηριακής αγοράς των Αθηνών

Μολονότι το ελληνικό κράτος αποδέχθηκε από πολύ νωρίς τις αρχές του οικονομικού φιλελευθερισμού, οι οποίες σφράγισαν τόσο τη νομοθετική όσο και την πολιτική πρακτική των κυβερνήσεων, έως σχεδόν τη δύση του 19ου αιώνα⁽²¹⁾, δεν σημειώθηκε παράλληλη εισαγωγή των προηγμένων χρηματοοικονομικών τεχνικών, ελλείψεις οι οποίες βεβαίως συμβαδίζουν με την αργή οικονομική ανάπτυξη της χώρας. Η διείσδυση του ομογενειακού κεφαλαίου, κατά τη δεκαετία του 1870, συνιστά μια όψη της προσπάθειας για επιτάχυνση της αναπτυξιακής διαδικασίας, ενώ οι απαρχές ευρύτερων χρηματοοικονομικών συναλλαγών συμπτωνούν την έξοδο της οικονομίας από την εμβρυώδη φάση. Τα ποικίλα σχέδια, επιτυχημένα ή αποτυχημένα, για την ίδρυση νέων τραπεζών, την εν γένει ανάπτυξη του χρηματοτραπεζικού τομέα και την κατασκευή σιδηροδρομικού δικτύου προέρχονται από ομογενειακούς κύκλους, ενώ οι ανταγωνισμοί δεν θα αργήσουν να κάνουν την εμφάνισή τους⁽²²⁾. Ας σταθούμε για λίγο στη σύζευξη των εγχειρημάτων δημιουργίας σιδηροδρόμου και ανάπτυξης των χρηματιστηριακών δραστηριοτήτων. Καθώς η σχέση μεταξύ δυναμικής πολιτικής στο θέμα των σιδηροδρόμων και άνθισης του Χρηματιστηρίου κατά τον προηγούμενο αιώνα, έχει πολυειδώς καταδειχθεί⁽²³⁾, είναι προφανές ότι οι επιμέρους επενδυτικές στρατηγικές συνιστούν απαντήσεις σε αναπτυξιακά αιτήματα.

Στην κάθοδο των ομογενειακών κεφαλαίων προς τον ελληνικό χώρο πρωταγωνιστικό ρόλο παίζει ο Α. Συγγρός⁽²⁴⁾, καθώς εγκαθίσταται μόνιμα στην Αθήνα ήδη από το 1872, ξεκινώντας σχεδόν αμέσως επιχειρηματικές πράξεις με το ελληνικό Δημόσιο. Όπως ο ίδιος επανειλημμένα διαβεβαιώνει, η εγκα-

τάστασή του στην ελληνική πρωτεύουσα δεν εστιάζεται σε επαγγελματικούς λόγους και δεν γίνεται βάσει επιχειρηματικού σχεδίου. Είναι, ωστόσο, δύσκολο να πιστέψουμε κάτι τέτοιο, καθώς “...σοβαρὸς φορμισα να σκέπτομαι περὶ ιδρύσεως διωτικῆς Τραπεζῆς ἀν’ Ἀθήναις, σκοπεὺν ἀχούσης τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἀμπορικῶν συναλλαγῶν... Σκοπεὺς συγχρόνως τῆς ιδρύσεως τοιαύτης Τραπεζῆς θα ἦτο καὶ ... ἀν’ γένει ἢ εὐσαγωγὸς χρηματιστικῶν πράξεων καὶ προετοιμασία δια σύστασιν χρηματιστηρίου, τοῦ ἴποιον καὶ τε ἕνομα ἦτο ἀκόμη ὄγνωστον ἀν’ Ἀελλάδι”⁽²⁵⁾.

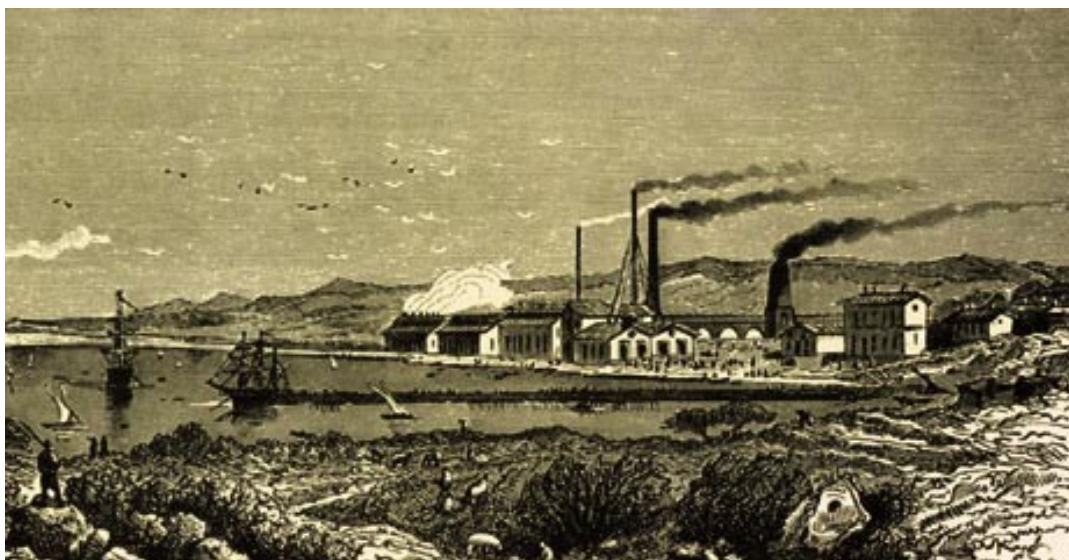
A. Ο Λαυριοφάγος ἢ “δὸς μου μερικὰς μετοχὰς δια να σιωπήσω”***

Η ενεργὸς και δυναμικὴ εἰσβολὴ του Συγγρού στην οικονομικὴ ζωὴ του ελληνικοῦ κράτους θα εκδηλωθεῖ κατ’ ἀρχὰς με τὴν ἀνάμειξή του στην υπόθεση των Λαυρεωτικῶν, με μια βιομηχανικὴ, δηλαδή, δραστηριότητα: ὡς αφετηριακὴ κίνηση, ἡ επιχειρηματικὴ αὐτὴ πράξη ἀφήνει να διαφανοῦν οἱ συναρμογές μεταξύ βιομηχανίας και σχηματισμοῦ τραπεζικοῦ κεφαλαίου στο πλαίσιο μιας ὑπὸ ἀνάπτυξιν οικονομίας⁽²⁶⁾. Τη στιγμὴ που ὁ Συγγρός παρεμβαίνει στο Λαυρεωτικὸ, τὸ ζήτημα ἔχει ἤδη ταλανίσει τὴν ελληνικὴ πολιτικὴ σκηνή, ἀλλὰ και τὴν κοινωνία τῆς εποχῆς, ἐπὶ δύο περίπου ἔτη (1871-1873).

Τὸ 1864 ὁ Ἰταλὸς Serpieri ἀπέκτησε τὸ δικαίωμα ἐξόρυξης μεταλλευμάτων σε ἔκταση 10.791 στρεμμάτων στην περιοχή του Λαυρίου, παραχώρηση ἐκμεταλλεύσεως που ἔγινε στο ὄνομα τῆς γαλλοῖταλικῆς εταιρείας Roux-Serpieri⁽²⁷⁾. Στην περιοχή ὅμως ὑπῆρχαν ἀργυροῦχα ἀπορρίμματα ἀπὸ τὴν ἐκμετάλλευση των λαυρεωτικῶν κοιτασμάτων κατὰ τὴν ἀρχαιότητα. Πολύ γρήγορα ἐγέρθη τὸ ζήτημα, ἐὰν ἡ παραχώρηση τῆς ἐξόρυξης μεταλλευμάτων στη γαλλικὴ εταιρεία, περιελάμβανε ἐπίσης και τὴν ἐκμετάλλευση των ἐπιφανειακῶν ἀπορριμμάτων. Ἡ ἀντιπολίτευση, με ἐπικεφαλῆς τὸ Δεληγιώργη, ὑπεστήριξε ὅτι στην εταιρεία παραχωρήθηκε μόνον ἡ ἐκμετάλλευση των ὑπογείων κοιτασμάτων, ἐνῶ οἱ ἐκβολάδες ἀνήκαν στο Κράτος. Ὁ Επ. Δεληγιώργης, με τὴ βοήθεια του ἀθηναϊκοῦ τύπου, κατὰφερε να διογκώσει τὴν ἀξία των ἐκβολάδων και τὴν περιεκτικότητά τους σε ἀργυρο, εἰς τρόπον ὥστε να θεωρηθεῖ ἀπὸ τὴν κοινὴ γνώμη ὅτι ἡ διαβίβαση τῆς ιδιοκτησίας τους στο Κράτος ἦταν ικανὴ να γεμίσει τὸ Δημόσιο Ταμεῖο και να καταστήσει τὸν κάθε Ἕλληνα πολίτη πλούσιο⁽²⁸⁾. Τὸ ζήτημα φθάνει στο Κοινοβούλιο, ὅπου μετὰ ἀπὸ μακρὲς συζητήσεις⁽²⁹⁾ ψηφίζεται ἀπὸ τὴν κυβέρνηση Κουμουνδούρου ὁ νόμος του 1871, που ἐπιδικάζει στο Δημόσιο τὴν κυριότητα και τὴν ἐκμετάλλευση των ἐκβολάδων. Ὁ Serpieri ζητεῖ ἀπὸ τὸ ελληνικὸ Δημόσιο ἀποζημίωση 15.000. 000 δραχμῶν, τὴν ὁποία διεκδικεῖ μέσω των πρεσβειῶν, γαλλικῆς και ἰταλικῆς. Δημιουργεῖται, λοιπόν, διπλωματικὸ ζήτημα, τὸ ὁποῖο δεν καταφέρνουν να λύσουν οὔτε

ΙΣΤΟΡΙΑ • ΤΡΑΠΕΖΕΣ

Το Λαύριο τον περασμένο αιώνα (Από την Έκδοση της ΑΤΕ, το Αρχοντικό της Αγροτικής Τράπεζας).

οι διαδοχικές κυβερνήσεις Κουμουνδούρου και Βούλγαρη αλλά ούτε και η κυβέρνηση Δεληγιώργη. Το 1873 η διπλωματική κρίση βρίσκεται πλέον στο αποκορύφωμά της, πράγμα που προκαλεί την έντονη ανησυχία του Γεωργίου Α'. Σαν από μηχανής θεός, ο Συγγρός καλείται να λύσει το γόρδιο δεσμό του Λαυρεωτικού, έπειτα –όπως μας πληροφορεί ο ίδιος– από παράκληση των πρεσβειών (γαλλικής, ιταλικής καθώς και αυστριακής) αλλά και τη μεσολάβηση του Γεωργίου⁽³⁰⁾. Πράγματι, ο Συγγρός αποφασίζει να εξαγοράσει, μέσω της Τραπέζης Κωνσταντινουπόλεως, τα δικαιώματα της γαλλικής εταιρείας, καταβάλλοντάς της ως αποζημίωση 11.500.000 δραχμές. Παράλληλα, στην υπό σύσταση ελληνική επιχείρηση προσλαμβάνεται και ο Serpieti, υπό την ιδιότητά του ως ειδικού στα μεταλλουργικά, στον καθαρά βιομηχανικό τομέα δηλαδή της επιχείρησης. Στην κυριότητα της ελληνικής, ανώνυμης εταιρείας περιέρχονται δευτερεύοντα μεταλλεία καθώς και το δικαίωμα εκμετάλλευσης των εκβολάδων, το οποίο παραχωρείται με καταβολή στο Δημόσιο δικαιώματος 30% επί των καθαρών κερδών. Αργότερα, η κυβέρνηση Βούλγαρη, μπροστά στον κίνδυνο καταστροφής της εταιρείας θα μας πει ο Συγγρός, θα μετριάσει το δικαίωμα του κράτους σε 16%⁽³¹⁾.

Στην ανώνυμη εταιρεία που συστήνει ο χιώτης επιχειρηματίας συμμετέχουν προσωπικά κατά 8% ο ίδιος και οι οκτώ ομογενείς συνεταίροι του, και κατά 28% η Τράπεζα Κωνσταντινουπόλεως. Τα κεφάλαια ορίζονται σε 14.000.000 δραχμές, διηρημένα σε 100.000 μετοχές, εκ των οποίων οι μισές απορροφώνται από τους συνεταίρους και οι υπόλοιπες δίδονται σε δημόσια εγγραφή, με ονομαστική τιμή 140 δραχμών. Η κερδοσκοπική μέθη που καταλαμβάνει το κοινό, (το οποίο πάντα προσβλέπει στο λαυρεωτικό θησαυρό),

είναι τέτοια που αντί για 50.000, οι πραγματοποιούμενες εγγραφές ανέρχονται σε 600.000 μετοχές⁽³²⁾. Το Διοικητικό Συμβούλιο της Εταιρείας δεν καταφέρει να διανείμει παρά το 9% επί των πραγματοποιηθεισών εγγραφών, αφού καταβάλει και μέρος των δικών του μετοχών⁽³³⁾. Το επενδυτικό κοινό της εποχής δεν θα αργήσει να καταλογίσει δόλο στον Συγγρό, θεωρώντας τον παράνομο κατακρατητή των μετοχών της Εταιρείας, ενώ οι πάντες τον κατηγορούσαν (ευθύς αμέσως μετά τη λύση του δαιδαλώδους λαυρεωτικού ζητήματος) ως “•πεξαιρέσαντα τον ΑΕλληνικον θησαυρόν”. Η ζήτηση οδηγεί σε άμεση υπερέτιμηση των λαυρεωτικών μετοχών, την οποία ο ίδιος αποτιμά καταρχάς σε 20 φράγκα της εποχής.

B. “Λαυριακές μετοχές απομνημονεύματα”***

Η ήδη από τη γένεσή της υπερέτιμημένη μετοχή θα συνεχίσει την ανοδική της πορεία, καθώς οι ανταγωνισμοί των ομογενών για τη διαχείριση της Εταιρείας των Μεταλλουργείων εύλογα θα υποδαυλίσει τις ελπίδες του ελληνικού κοινού για υπέρρογκα κέρδη. Ετσι, η αρχικά περιορισμένη υπερέτιμηση γρήγορα θα φθάσει τις 50, 75 και εκατό δραχμές της εποχής: πλέον δυσμενής για τα οικονομικά συμφέροντα του επενδυτικού κοινού ήταν η ευρέως διαδεδομένη πρακτική της αγοράς των προσωρινών τίτλων των μετοχών, με καταβολές ποσών έναντι. Είναι γνωστή η καθοδική πορεία της μετοχής της εταιρείας του Λαυρίου, καθώς και το κοινωνικό πρόβλημα που δημιουργήθηκε από την πώχευση μεγάλου αριθμού επενδυτών και την εξανέμιση περιουσιών αλλά και μικροαποταμιεύσεων. Ο αυτοβιογραφούμενος Συγγρός παρουσιάζει τη δική του –ρεαλιστική και οικονομικά ορθολογική– άποψη. Όταν έγινε γνωστή –γράφε⁽³⁴⁾– η τελική συμφωνία αναφορικά με τον περιορισμό των δικαιωμάτων του Κράτους σε 16% επί των καθαρών κερδών της Εταιρείας, αυτόματα το κοινό ανένηψε από τις πλάνες του περί του λαυριακού πακτωλού και “φοχισε να κατευνάζεται σπουδαίως” *ἵσμε τὸν ἀγοραστὸν τὸν μετοχὸν*. Τον πανικό ενέτεινε η έλευση των προθεσμιών της καταβολής της δεύτερης και τρίτης δόσεως της αξίας των μετοχών, ακόμη περισσότερο δέ επειδή πλήθος αγοραστών είχε δανεισθεί ενεχυριάζοντάς τες, με την (φρούδα όπως αποδείχθηκε) ελπίδα γρήγορης και κερδοφόρας μεταπωλήσεως. Η διάψευση των προσδοκιών για τα αμύθητα κέρδη τα οποία υποτίθεται ότι θα αποκόμιζε η ελληνική Εταιρεία από την εκμετάλλευση των λαυριακών εκβολάδων (προσδοκίες τις οποίες, όπως είδαμε, υπέθαλψε η πολιτική εξουσία), επέφερε τον εκπεσμό των μετοχών της, καθώς οι πάντες έσπευδαν να τις πωλήσουν. Όπως είναι φυσικό, τόσο το κοινό όσο και ο αθηναϊκός τύπος θεώρησαν ως υπεύθυνο για το

ΙΣΤΟΡΙΑ • ΤΡΑΠΕΖΕΣ

χρηματιστηριακό φιάσκο τον Συγγρό, τον επονομαζόμενο και “Λαυριοφάγο”. Παρά τις περιπέτειες, είναι φανερό ότι τα μεταλλεία του Λαυρίου θέτουν σε κίνηση δύο μηχανισμούς, οι οποίοι και σημασιοδοτούν την είσοδο της ελληνικής οικονομίας σε μια εφηβική θα λέγαμε φάση: αυτόν της βιομηχανικής επανάστασης και αυτόν της χρηματιστηριακής αγοράς.

Πώς, όμως, διαθλάττει στο κοινωνικό ασυνείδητο ο ψυχολογικός μηχανισμός του Χρηματιστηρίου, και πώς εσωτερικεύονται οι αντιδράσεις τις νεότευκτης χρηματιστηριακής αγοράς των Αθηνών; Στη ρητορική, αυτή ερώτηση έρχεται να καταθέσει τη δικιά της μαρτυρία η λογοτεχνία. Σαν άλλος Balzac, ο Αγγελος Βλάχος, καταγράφει την ιστορία πίσω από την Ιστορία, παραδίδοντας στο σημερινό αναγνώστη ή ερευνητή το ψηφιδωτό των ανθρώπων που,

είτε καλοπροαίρετα είτε κακοπροαίρετα, κινούνται γύρω από το χρηματιστηριακό παιχνίδι⁽³⁵⁾. Στο διήγημά του αφηγητής είναι μιά από τις μετοχές της Εταιρείας του Λαυρίου, η οποία και αυτοσυστήνεται ως “κνοφορηθείσα *ἀν τ’ Ἐ κεφαλ’ Ἐ φιλοπάτριδος ἰμογενοῦς*”. Η μετοχή-ηρωίδα του διηγήματος αναθυμάται τον πολυτάραχο βίο της, καθώς ο σταδιακός εκπεσμός της την οδηγεί από τα ανώτερα στα κατώτερα κοινωνικά στρώματα. Μέσα από αεροστεγή θησαυροφυλάκια ή κλεισμένη σε ανασφαλή ερμάρια, ακούει τον ψίθυρο των πληροφοριών, τα

“πούλα-αγόραζε” του φθίνοντος 19ου αιώνα. Κι αν στην αρχή ο απόηχος των ανθρωπίνων πράξεων είναι εγκωμιαστικός για τη φιλαντία της λαυριακής μετοχής, γρήγορα θα αισθανθεί την απαξίωση και τον εξευτελισμό της. Αφού αποχωρισθεί τα αστικά σπίτια των πρώτων κατόχων της, θα βρεθεί να αλλάζει χέρια σε ύποπτα καταγώγια για να καταλήξει στο “Καφενεῖον”^{TM} *Ἄωραία Ἄελλας*”, όπου (γωνία Ερμού και Αιόλου) λειτουργεί το πρώτο Χρηματιστήριο. Σταματάμε για λίγο στο ιστορικό καφενεῖο, για να αναλογιστούμε έναν παραλληλισμό: η λειτουργία του λονδρεζικου χρηματιστηρίου στα καφέ της οδού Alley κατά τον 17ο και 18ο αιώνα και οι πρώτες “συνεδρίες” στην Ωραία Ελλάδα εγγράφονται σε μια κανονικότητα της ιστορίας ή αποτελούν άραγε έναν κοινότοπο μηχανισμό άμυνας μοροστά σε μια οικονομική δραστηριό-

Αλληγορία : η Αθηνά και τα αγαθά της μεταλλευτικής – κτίριο ΑΤΕ, πρόην Σερπιέση. (Από την Έκδοση της ΑΤΕ, το Αρχοντικό της Αγροτικής Τράπεζας).

τητα που δεν έχει ακόμη αποδείξει τη ρώμη της;

Η μεταφορά που χρησιμοποιεί ως εκφραστικό μέσο ο Αγγ. Βλάχος χρωματίζει τον κοινωνικό απόηχο του πρώτου ελληνικού limit down, αλλά και υποδηλώνει συντηρητική στάση απέναντι στις ταλαντώσεις της οικονομίας.

3 σιωπές και παύσεις της οικονομικής ιστορίας

Εάν οι πηγές δίνουν πληροφορίες που επιτρέπουν τη σήμανση των λέξεων οι οποίες στη διαχρονική τους πορεία έχουν εννοιολογηθεί διαφορετικά⁽³⁶⁾, η ίδια σημασιολογική μεταφορά διαθλάττει και επί των οικονομικών φαινομένων. Σταχυολογώντας σημεία-τομές στην οικονομική δραστηριότητα των ομογενών, παρατηρήσαμε με ποιο τρόπο οι ομόκεντροι κύκλοι αρχίζουν σιγά σιγά να εστιάζουν στην ελληνική πρωτεύουσα. Καθώς η πολύμορφη δράση της Διασποράς τη φέρνει κοντά στους χρηματοοικονομικούς θεσμούς της Ευρώπης, πρισματικά αποτυπώνεται η αντίστροφη πορεία προς τη μετάγγιση των οικονομικών επιφαινομένων στην ελληνική επικράτεια. Εφ' όσον η ιστορία μπορεί να ανατρέχει στα λιγότερο εκκωφαντικά γεγονότα, αυτά που ξετυλίγονται σταδιακά και με ταπεινότητα στο χρόνο⁽³⁷⁾, η διαπραγμάτευση του μηχανισμού της οικονομίας παραπέμπει και σε άλλες, πέραν από ποσοτικές, μαρτυρίες.

Γενική άποψη Λαυρίου.

ΙΣΤΟΡΙΑ • ΤΡΑΠΕΖΕΣ

επεξήγηση υποτιτλων

* A. “αί τιμαὸς τῶν πραγμάτων ἀνεβαίνουν καὶ κατεβαίνουν δὲν στέκουν ποτὲ εἰς μίαν στάσιν”

Σκέψεις άγνωστου εμπόρου, διατυπωμένες στα περιθώρια εντύπου, με τα προϊόντα που εμπορεύονται οι Έλληνες πραγματευτές του Αμστερνταμ, ενώ προβλέπονται και δύο κενές στήλες για τη σημείωση των προτεινόμενων στη Μπούρσα τιμών. Όπως μας πληροφορεί ο Φίλιππος Ηλιού, το χρηστικό αυτό μονόφυλλο, ανήκει στις πρώτες εκδοτικές προσπάθειες του Κοραή, όταν ο μετέπειτα σοφός δεν είχε ακόμη στρέψει το εκδοτικό του ενδιαφέρον στους Έλληνες κλασικούς [Φ. Ηλιού. (επιμ.), Σταμάτης Πέτρου. Γράμματα από το Αμστερνταμ, Αθήνα: Ερμής, 1976, σ. λθ', και 73].

** B. “... φρόντισε ν’ ἀνοίξῃς πόρταν πλουσίου τινος ἈΕβραίου δια να κάμνῃς ἀργασίας χρηματιστικὰς μαζί του καὶ ὄφεις τοῖς Ἕλληνας να παραδέχωνται μὴ τα δέθεν ἀμπορικά των...”

Συμβουλή του Ξενοφώντα Μπαλή προς τον Ανδρέα Συγγρό, όταν ο τελευταίος πρωτοφθάνει στο Λονδίνο για επιχειρήσεις [Α. Συγγρός, Απομνημονεύματα, τόμος Β', φωτοστατική ανατύπωση της έκδοσης του 1908, επιμέλεια Αλ. Αγγέλου, Μ. Χρ. Χατζηϊωάννου, Αθήνα: Εστία, 1998, σ. 245].

*** A. Ο Λαυριοφάγος ή “δός μου μερικὰς μετοχὰς δια να σιωπήσω

Φ.Α. Συγγρού, Απομνημονεύματα, Τ. Γ', σ.78.

**** B. “Λαυριακῆς μετοχῆς ἀπομνημονεύματα”

Αγγελος Βλάχος, Διηγήματα, Αθήνα: Νεφέλη (σειρά Η πεζογραφική μας παράδοση), 1997, σ. 129-176.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

⁽¹⁾ JEAN-CLAUDE GONNEAU, *La bourse de Londres*, Παρίσι: Economica, 1990, σ. 5.

⁽²⁾ *ibid.*, σ. 8-9.

⁽³⁾ Χάριν παραδείγματος, αναφέρουμε τη μελέτη: J. -G. DA SILVA, *Banque et crédit en Italie au XVIIIe siècle*, Παρίσι: Klincksieck, 1969, 2 τ.

⁽⁴⁾ Κατά την περιγραφή του ηπειρώτη εμπόρου Ιω. Πρίγκου, όπως την παραθέτει ο Φ. ΗΛΙΟΥ [Σταμάτης Πέτρου, Γράμματα από το Αμστερνταμ, Αθήνα, Ερμής 1976, σ. 73].

⁽⁵⁾ Όπως ο ίδιος ο Κοραΐς ρητά δηλώνει στους συνεταιίρους του: “...Ιπου άφαντάσθηκα να κάμβω πράγματα Ιπου να με τα όκαμε ποτb ρωμαΌος άδ×, καd άκαταγινόμουν ε ς αέτε να άνοιξω τρόπους μη τε μέσον τ×ν φίλων μου, καd πλούτου καd τιμΈς, να εέτυχίσω καd τον έαυτό μου, καd άκείνους Ιπου μη όστειλαν”. ΑΔ. ΚΟΡΑΗΣ, *Αλληλογραφία*, τ. Α΄, 1774-1798, επ. Κ. Θ. Δημαράς Α. Αγγέλου et al., Αθήνα: Εστία, 1964, επιστολή 1, 23.9.1774, σ. 4.

⁽⁶⁾ Αυτή είναι η άποψη του Σπ. Ασδραχά, όπως μας την παραδίδει και πάλι ο Φ. Ηλιού [*ibid.*, σ. νε΄]..

⁽⁷⁾ ΚΟΡΑΗΣ, *Αλληλογραφία*, τ. Γ΄, 1810-1815, επ. 547.

⁽⁸⁾ Η αλληλοδιαδοχή στην ευρωπαϊκή οικονομική “πρωτοκαθεδρία” των πόλεων Αμστερνταμ και Λονδίνου δεν είναι, ίσως, άσχετη από το γεγονός ότι πρόκειται για προτεσταντικές κοινωνίες. Σύμφωνα με τη γνωστή θέση του Max Weber η Μεταρρύθμιση άνοιξε το δρόμο προς την άνθηση του καπιταλισμού [M. WEBER, *Die protestantische Ethik*, Tübingen, 1920, και ελληνική έκδοση, *Η προτεσταντική ηθική και το πνεύμα του καπιταλισμού*, Αθήνα, 1978]. Οπωσδήποτε, υπάρχει διάσταση στον τρόπο που η προτεσταντική και η καθολική κουλτούρα αντιμετώπισαν την οικονομική δραστηριότητα. Στην εύγλωττη ανάλυση του Jacques LE GOFF για την οικονομική ζωή στο δυτικό Μεσαίωνα, καταγράφεται η μεταφυσική προσέγγιση των τραπεζικών εργασιών αλλά και η πρόσληψη της τοκογλυφίας ως μεγίστης αμαρτίας [J. Le Goff, *La bourse et la vie. Economie et religion au Moyen Age.*, Παρίσι: Hachette (coll. textes du XXe siècle), 1986, s. 9-17].

⁽⁹⁾ Για τη σταδιακή οργάνωση του Stock Exchange και την εξέλιξη του θεσμού κατά το 18ο και 19ο αιώνα, cf. E. V. MORGAN, W. A. THOMAS, *The Stock Exchange. Its history and functions*, Λονδίνο, β΄ έκδ., 1969, σ. 58-63. Επίσης για τη λειτουργία του City ως διεθνούς δανειοδοτικού κέντρου κατά το 19ο αιώνα, cf. H. McRAE, FR. CAIRNCROSS, *Capital City. London as a financial centre*, Λονδίνο: Methuen, 1973, σ. 6-10.

⁽¹⁰⁾ AN. GUILLAME, M. -CL. ESPOSITO, *Londres. Histoire d’ une place financière*, Παρίσι: PUF (coll. politique d’ aujourd’ hui), 1993, σ. 57-59.

⁽¹¹⁾ E. J. HOBBSBAWM, *Εθνη και εθνικισμός από το 1870 μέχρι σήμερα. Πρόγραμμα, μύθος, πραγματικότητα*, (έλλην. μετάφρ.), Αθήνα, Καρδαμίτσας, 1990, κεφ. 1, “Το έθνος ως νεωτερικισμός: από την επανάσταση στον φιλελευθερισμό”, και ειδικότερα, σ. 65-66. Επίσης για μια γενική εποπτεία στα ζητήματα της βιομηχανικής επανάστασης και στη διαδικασία σχηματισμού της εθνικής οικονομίας στη Μ. Βρετανία, cf.: idem, *Industry and Empire*, Λονδίνο, 1990, *passim*.

⁽¹²⁾ Σεμιναριακή εισήγηση του Σπ. Ασδραχά στο ΚΝΕ/ ΕΙΕ, 20-4-1999.

⁽¹³⁾ Α. ΣΥΓΓΡΟΣ, *Απομνημονεύματα ... op. cit.*, σ. 236-237.

⁽¹⁴⁾ Cf. J.-CL. GONNEAU, *La bourse de Londres ... op. cit.*, σ. 11.

⁽¹⁵⁾ Α. ΣΥΓΓΡΟΣ, *ibid.*, σ. 241-242.

⁽¹⁶⁾ Η συνεργασία αυτή με τον κρατικό τραπεζικό οίκο θα εξελιχθεί σε μόνιμη. Μάλιστα όταν ο Συγγρός ιδρύει το 1872 την Τράπεζα Κωνσταντινουπόλεως, θα συμφωνήσει με τον Bischoffsheim την έκδοση σε δημόσια εγγραφή των μετοχών της στη χρηματιστηριακή αγορά του Λονδίνου, η οποία διενεργείται ταυτόχρονα με αυτήν της Κων/λεως. Όπως ο ίδιος ο Συγγρός σημειώνει η εισαγωγή μετοχών στο λονδρέζικο Χρηματιστήριο, ήταν πράξη πρωτοφανέρωτη, για ξένη ιδιωτική Τράπεζα, και μάλιστα Τουρκική.

⁽¹⁷⁾ Α. ΣΥΓΓΡΟΣ, *ibid.*, σ. 244. Επίσης, cf. το σχετικό κεφάλαιο των Απομνημονευμάτων “Το χρηματικών μεγάλειον των Αγγλων”, σ. 274-291.

⁽¹⁸⁾ Cf. H. McRAE, FR. CAIRNCROSS, *Capital City. London as a financial centre*, ... *op. cit.*, σ. 11-15 & A. GUILLAME, M. ESPOSITO, *Londres Histoire d’ une place financière ... op. cit.*, σ. 60

⁽¹⁹⁾ E. J. HOBBSBAWM, *Εθνη και εθνικισμός ... op. cit.*, σ. 65.

⁽²⁰⁾ Ν. ΣΒΟΡΩΝΟΣ, *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, βιβλιογραφικός οδηγός του Σπ. Ασδραχά, Αθήνα: Θέμελιο, 1988, σ. 91.

⁽²¹⁾ Θ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Οι κρίσεις στην Ελλάδα 1830-1857. Οικονομικές, κοινωνικές και ποιτικές όψεις*, τόμος Β', 1845-1857, Αθήνα: Κριτική, 1994, σ. 241.

⁽²²⁾ Για τα παραπάνω ζητήματα παραπέμπουμε στην κλασική πλέον μελέτη: Γ.Β. ΔΕΡΤΙΑΗΣ, *Το ζήτημα των Τραπεζών, 1871-1873. Οικονομική και πολιτική διαμάχη στην Ελλάδα του ΙΘ' αιώνα*, πρόλογος Κ. Θ. Δημαρά, β'. έκδοση, Αθήνα: ΜΙΕΤΕ, 1989.

⁽²³⁾ Cf. : R. IRVING WARSHOW, *Wall Street. Histoire de la Bourse de New York des origines à 1930*, γαλ. μετ., Παρίσι: Payot, σ. 29.

⁽²⁴⁾ Για τους λόγους που ο Α. Συγγρός προηγείται των υπολοίπων κραταιών τραπεζιτών της Κωνσταντινούπολης, όσον αφορά τη διείσδυση στον ελληνικό χώρο, cf. : ΑΛ. ΑΓΓΕΛΟΥ, Μ. ΧΡ. ΧΑΤΖΗΦΑΝΝΟΥ, "Εισαγωγή", in: Α. Συγγρού, *Απομνημονεύματα*, Τ. Α' , Αθήνα: Εστία, 1998, σ. 66-78.

⁽²⁵⁾ Α. ΣΥΓΓΡΟΥ, *Απομνημονεύματα*, Τ. Γ' σ. 40-4.

⁽²⁶⁾ Το ζήτημα είναι, βεβαίως, πολύ πιο περίπλοκο, απ' ό,τι μπορεί να υπονοηθεί στα πλαίσια μιας μικρής εργασίας. Για την εξέλιξη των οικονομικών ιδεών γύρω από το ρόλο της βιομηχανίας, στα όρια του ελληνικού κράτους, παραπέμπουμε τον αναγνώστη στην Εισαγωγή, του Μ. Ψαλιδόπουλου και την συναγωγή κειμένων του 19ου αιώνα, που δημοσιεύονται στο: Μ. ΨΑΛΙΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Κείμενα για την ελληνική βιομηχανία το 19ο αιώνα. Φυσική εξέλιξη ή προστασία*, Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, 1994. Επίσης, για μια συνολική οπτική επί της ελληνικής βιομηχανίας, cf. τις μελέτες: Χρ. ΑΓΡΙΑΤΩΝΗ, *Οι απαρχές της εκβιομηχάνισης στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα*, Αθήνα: ΙΕΠΕΤ, 1986 Χρ. ΧΑΤΖΗΩΣΗΦ, *Η γηραιά σελήνη. Η βιομηχανία στην Ελλάδα 1830-1940*, Αθήνα: Θεμέλιο, 1993.

⁽²⁷⁾ Ε. ΚΡΦΟΣ, "Το Λαυρεωτικό", *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΓ' , Νεώτερος ελληνισμός από το 1833 ως το 1881, Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1977, σ. 313-315. Ειδικότερα στις παραμέτρους του Λαυρεωτικού ζητήματος αναφέρονται οι μελέτες: D. DONTA, *Greece and the Great Powers, 1863-1875*, Θεσσαλονίκη: Institute for Balkan Studies, 1966 Γ. Ν. ΔΕΡΜΑΤΗΣ, *Η οικονομική λειτουργία της πόλης του Λαυρίου στη χρονική περίοδο 1865-1909. Οι συνέπειες στην οικονομική και πολιτική ζωή της Ελλάδος*, Λαύριο: Βιβλιοθήκη της Εταιρείας Μελετών Λαυρεωτικής, 1990.

⁽²⁸⁾ Την άποψη ότι ο Δεληγιώργης εμφύσησε στην κοινή γνώμη την πεποίθηση περί του "θησαυρού του Λαυρίου", υποστηρίζει και ο Συγγρός. Ο ίδιος, μάλιστα, αναφέρει ότι στις κατ' ιδίαν συζητήσεις με τον πρωθυπουργό πλέον Δεληγιώργη, ο τελευταίος έχει επίγνωση της υπερτιμημένης αξίας των εκβολάδων.

⁽²⁹⁾ Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής, Περίοδος Γ- Σύνοδος Β, 15, 16, 17 & 18 Μαρτίου 1871, συζητήσεις επί του νομοσχεδίου περί φορολογίας των εκβολάδων Λαυρίου. 19-4-1871, εισαγωγή νομοσχεδίου "περί παραχωρήσεως των εκβολάδων Λαυρίου". Συζητήσεις επί του Νομοσχεδίου καθ' όλη τη διάρκεια του Απριλίου και Μαΐου 1871.

⁽³⁰⁾ Α. ΣΥΓΓΡΟΣ, *Απομνημονεύματα ... op. cit.*, τ. Γ, σ. 53-63.

⁽³¹⁾ *ibid*, σ. 87.

⁽³²⁾ *ibid*, σ. 76-76.

⁽³³⁾ Ο ίδιος ο Συγγρός μας λέει πως κατέβαλε, για να μετριάσει τη λαϊκή οργή, τις 2.000 δικές του μετοχές, ενώ αγόρασε και άλλες 800 υπερτιμημένες, τις οποίες κατά τα γραφόμενά του τις διέθεσε στην αρχική, ονομαστική τιμή.

⁽³⁴⁾ ΣΥΓΓΡΟΣ, *Απομνημονεύματα*, τ. Γ, ... op.cit., , σ. 85-87.

⁽³⁵⁾ Είναι πράγματι ενδιαφέρουσα η αποτύπωση των νεότευκτων αθηναίων χρηματιστών. Η οπτική του διηγηματογράφου του περασμένου αιώνα δεν είναι ξένη από σύγχρονες ερευνητικές προσεγγίσεις. Cf. MITCHEL Y. ABOLAFIA, *Making markets. Opportunism and restraint on Wall Street*, London /Campringe, 1996, passim.

⁽³⁶⁾ Σπ. ΑΣΔΡΑΧΑΣ, *Ελληνική κοινωνία και οικονομία*. ΙΗ και ΙΘ αιώνα. Υποθέσεις και προσεγγίσεις, β' έκδ., Αθήνα: 1988, σ. ιε' .

⁽³⁷⁾ CH. SAMARAN, *Encyclopédie de la Pléiade. Ιστορία και μέθοδοί της*, ελλην. μετ., Αθήνα: ΜΙΕΤΕ, 1979, σ. 10.

Σημείωση: Αναλυτικός κατάλογος πηγών και Βιβλιογραφίας θα δημοσιευθεί μετά την ολοκλήρωση του σχετικού θεματικού κύκλου.